

על הגבורה בקרב –

ורוח הלחימה בימים ההם בזמן הזה¹

ראשי פרקים

- א. מבוא
- ב. איזהו גיבור?
- ג. גבורתו של הקב"ה
- ד. "לא בחיל ולא בכח"
- ה. הגבורה בתפילה

א. מבוא

כלום היו החשמונאים גיבורים? התשובה על כך היא חד משמעית - כן. החשמונאים מצוירים בתודעתנו כגיבורים שבגיבורים. בגבורתם הם הצליחו לנצח בקרבות רבים וקשים חרף נחיתותם המספרית וצידום הדל. כשקומץ איכרים שלא נוסה במלחמה מתייצב למערכה כנגד גייסות מאומנים וחמושים במיטב הציוד, וגובר - ודאי רוח גבורה המפעמת בו היא העומדת לו. כך לגבי כלל הלוחמים, כך ודאי לגבי מנהיגיהם, מתתיהו ובניו.

אכן גם בתוך המחנה וגם מחוצה לו ידעו להעריך את גבורתם. במגילה יונית² שמים בפי בגריס את הדברים הבאים "אשר אם ילכו כל העמים והאומות והלשונוות לא יוכלו לחמשה בני מתתיהו. מאריות הם חזקים ומנשרים הם קלים ומדובים הם ממהרים"³, וכשנפל יהודה בקרב, קוננו עליו בית ישראל ואמרו: "הוי כי נפל גיבור במלחמה, חוסן ישראל ומגיננו"⁴. על רקע זה מפליא מאוד הוא הנוסח

¹ הרצאה שנישאה בחנוכה תשל"ט. יש סמליות בקשר שבין נפילתו בקרב של הראל הי"ד בחנוכה, בזמן הדלקת הנר, לבין מורשת הגבורה של בית חשמונאים כפי שמבואר בגוף המאמר (העורך).

² ראה אודותיה בספר "עבודת ישראל" עמ' 441 ובאוצר מדרשים עמ' 185. הציטוט הוא עפ"י התרגום לעברית שנדפס בספר עבודת ישראל.

³ פסוק מ"ד.

⁴ מתוך ספר חשמונאים הערוך ומתוקן ע"י ד"ר י.ל. ברוך (ת-א תרצ"ז) פרק ט"ו כ"א. משפט זה מזכיר את קינת דוד על נפילת יהונתן "איך נפלו גיבורים" (שמי"ב א' י"ט).

הרב יהודה שביב

שאנו אומרים בהודיית על הניסים - "מסרת גיבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים וטמאים ביד טהורים וזדים ביד עוסקי תורתך". יש כאן קביעה עובדתית וקביעה ערכית. כי מעטים היו, הרי זו עובדה הניכרת היטב, ואף עובדה היא שעסקו בתורה, שעל מצוותיה הרי מסרו את נפשם. כי טהורים היו וכי צדיקים, הרי זו קביעה ערכית נכונה ודאי. אבל הקביעה כי חלשים היו - בין אם באה לציין עובדה בין אם לציין הערכה - יש בה כדי לעורר תמיהה רבה. הם החלשים והיוונים הם הגיבורים?

ב. איזהו גיבור?

אין זאת אלא שתואר גיבור אפשר לו להתפרש במובנים שונים ואפשר לראותו בפנים שונים, הכל בהתאם למתבונן ולמערכת ערכיו. נתבונן בחטף בכמה דמויות מן המקרא וננסה לבחון את מידת גבורתם. דמות הגיבור במקרא היא ללא ספק דמותו של שמשון הגיבור. אולם גיבור זה המשסע את הארי, הנושא את שערי עזה והממוטט במפגן גבורה אחרון שלו את עמודי התווך ומפיל את הבית הגדול בו נאספים הפלישתים לחוג - אינו יכול לעמוד בפני לחצי הנשים אשר איתו⁵.

נלך אצל תקופה קדומה יותר. בין בני יעקב נודע יהודה בגבורתו ובכחו. אבל כשפגע בקדשה בפתח עיניים לא עמדה לו גבורתו והוא נפנה אליה. לעומת יוסף שנתברך בכמה וכמה תכונות, אבל לא נודע כגיבור, והנה הוא, המשרת כעבד, עומד יום יום בפני פיתויה של גבירתו ונשאר איתן בעמידתו.

מי גיבור ממי?

או כלך לך לסוג אחר של גבורה. יונה הנביא ודאי היתה בו גבורה מיוחדת. גבורה לברוח מאת ה' ולכבוש את נבואתו גם במחיר חייו. אבל כמה מתגמדת היא נכונותו למסור את נפשו כשהיא מופיעה גם נוכח קיקיון שנעלם⁶.

ודאי הוא שגבורה אינה נמדדת אך ורק בעוצמה פיסית וביכולת גופנית, אלא היא תולדה של עז נפשי הניזון ממעינות של רוח ואמונה. מסתבר שעז מעין זה חש אברהם בעת ששמע כי נשבה לוט, קרובו, ומיהר להצילו מידי קואליצית המלכים האדירים, חרף נחיתותו המספרית של מחנהו. מסתבר שזה העז שעמד למשה להתייצב נגד הרועים המתנכלים לבנות יתרו, ועוד קודם, נגד המצרי שהיכה את העברי.

⁵ ראה שופטים י"ד ט"ו-י"ז; ט"ז ט"ז-י"ז.

⁶ הביטוי חוזר בפיו "טוב מותי מחייה" (ד' ג'; ד' ח'); גם נוכח משבר הנבואה וגם נוכח 'משבר' הקיקיון. כשהשבר השני נשמע בפיו חמור יותר "היטב חרה לי עד מותי" (ד' ט'), ומנמיק מאד את הנכונות למסירות נפש.

על הגבורה בקרב - ורוח הלחימה בימים ההם בזמן הזה

בהעדר עז נפש לא יעמדו להם לאדם ולעם עוצמה פיסית. מאלפים ואמיתיים הם הדברים שכתב ראבי"ע בפירושו לשמות⁷ נוכח בני ישראל העומדים חדלי אוניס מול המצרים הרודפים אחריהם -

יש לתמוה איך ירא מחנה גדול של שש מאות אלף איש מהרודפים אחריהם ולמה לא ילחמו על נפשם ועל בניהם? התשובה: כי המצרים היו אדונים לישראל וזה הדור היוצא ממצרים למד מנעוריו לסבול עול המצרים ונפשו שפלה ואיך יוכל עתה להילחם עם אדוניו... והשם לבדו שהוא עושה גדולות... סבב שמתו כל העם היוצא ממצרים הזכרים כי אין בהם כח להלחם בכנענים, עד שקם דור אחר דור המדבר שלא ראו גלות והיתה להם נפש גבוהה...

מעתה אפשר לנו לומר: לפי המושגים שהיו מקובלים בימיהם היו אכן היוונים גיבורים. שכן גבורה היא בסך הכל שלוב של היקף הצבא, עוצמה, ציוד, אימונים, משמעת ומסורת צבאית, ובאלו עלו היוונים עשרת מונים על חשמונאי ובניו, אבל מן הבחינה הפנימית בה משמשים העז, הרוח, העמידה והאמונה, הרי החשמונאים הם הגיבורים.

ג. גבורתו של הקב"ה

את הידיעה כי גבורה היא ערך, וגיבור הוא תואר המכבד את נושאו, ניתן ללמוד מן העובדה שהקב"ה מתואר כגיבור. דבר זה כתוב בתורה "האל הגדול הגבר והנורא"⁸, שנוי בנביאים "האל הגדול הגבור"⁹ ומשולש בכתובים "האל הגדול הגבור והנורא"¹⁰. ביטוי זה נקבע מקדמא דנא ע"י חכמי ישראל במטבע של ברכה ראשונה מתפילות עמידה - "האל הגדול הגבור והנורא אל עליון וכו'". אולם נוסח זה עבר כמה גלגולים כפי שמתאר רבי יהושע בן לוי במסכת יומא¹¹.

אמר ריב"ל: למה נקרא שמם אנשי כנסת הגדולה שהחזירו עטרה ליושנה¹². אתא משה אמר 'האל הגדול הגבור והנורא', אתא ירמיה ואמר:

⁷ י"ד י"ג.

⁸ דברים י"ז.

⁹ ירמיה ל"ב י"ח.

¹⁰ נחמיה ט' ל"ב.

¹¹ ס"ט ע"ב.

¹² מסתבר שהחזירו עטרת התפילה ליושנה, כפי שמבואר בהמשך הדברים, אבל מה עניין זה לשמם 'אנשי כנסת הגדולה'? אלא כיון שהגדולה כרוכה בתפילה, שכך מציינו בכתוב "כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלוהינו בכל קראנו אליו" (דברים ד' ח'). גוי גדול הוא הקורא בתפילה ונענה, לכן כשהעמידו חכמים את נוסח התפילה ועניינה על תילם, נקראו 'אנשי כנסת הגדולה', שהחזירו גדולה למקומה.

הרב יהודה שביב

נכרים מקרקרין בהיכל איה נוראותיו? – לא אמר נורא. אתא דניאל ואמר
נכרים משתעבדים בכניו איה גבורותיו? לא אמר גיבור. אתו אינהו ואמרו
אדרבה – זו היא גבורותיו שכובש את יצרו, שנותן ארך לרשעים.

גיבור נתפס תחילה כמי שמתגבר על צריו וכמי שמגונן על בניו ואוהביו. כשראו
דניאל וחביריו כיצד נכרים משתעבדים בבניו של הקב"ה תהו הם: 'איה גבורותיו'
ופסקו לשבח בתואר הגיבור. מששב ה' את שיבת ציון וכבר לא השתעבדו נכרים
בבניו, התבוננו חכמי ישראל מחדש בטיב היחסים שבין הבורא וברואיו וראו כי
למעלה מן הגבורה המקובלת יש גבורה גבוהה הימנה. גיבור הוא שגבורתו יוצאת
חוצה, למעלה הימנה היא גבורה הכובשת מבפנים "שכובש את יצרו" ומגלה ארך
אפיים. אכן כבר אמר החכם לגבי גבורת בני אדם "טוב ארך אפים מגיבור ומשל
ברוחו מלכד עיר"¹³. ובעקבותיו לימד התנא "איזהו גיבור הכובש את יצרו"¹⁴.

אפשר שגדולה הגבורה הפונה כלפי פנים מזו המופעלת כלפי חוץ, שגבורת
מלחמה - חד פעמית היא וכרוכה במאמץ ומאבק זמניים, לעומת זאת ההתגברות
על היצר וכיבושו אינה עניין לקרב אחד אלא מתמשכת וכמעט שאינה בטלה.

ד. "לא בחיל ולא בכח"

בהפטרה הנקראת בשבת חנוכה יש מסר לעניין הגבורה - "לא בחיל ולא בכח, כי
אם ברוחי אמר ה' צבאות"¹⁵.

לעומת חיל וכח - רוח ה'. דוק, לא נאמר רוח¹⁶ אלא ברוחי, היינו רוח ה'. רוח ה'
אין עמה ניגוד לחיל, כח וגבורה, אדרבא ישעיהו הנביא ניבא על המושל הצדיק
העתיד "ונחה עליו רוח ה'... רוח עצה וגבורה"¹⁷. משמע אף גבורה כלולה ברוח ה'.
מצינו את רוח ה' נחה על שופטי ישראל ומנהיגיהם, וזו הרוח מלבישתם כח ועז
וגבורה. ומבהיר הרמב"ם את התופעה במורה נבוכים:

המדרגה הראשונה תחילת מדרגות הנבואה – שילוח לאיש עזר אלוהי
שיניעוהו ויזרוהו למעשה טוב גדול כהצלת קהל השוכים מקהל רעים...

¹³ משלי ט"ז ל"ב.

¹⁴ אבות ד' א'. מסתבר כי על יסוד הבנה כזאת בגבורה כתב הרמב"ם לגבי התכונות הנדרשות מהנביא
יואין הנבואה חלה אלא על... גיבור במידותיו ולא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם אלא הוא מתגבר
בדעתו על יצרו תמיד" (הלי יסודי התורה פ"ז ה"א). דבריו מיוסדים על דברי רבי יונתן בנדרים (ל"ח
ע"א) שאין הקב"ה משרה את שכינתו אלא על חכם, גיבור, עשיר ועניו. וכבר תמהו הנו"כ מדוע לא
פירש גיבור כפשוטו, היינו בעל כח. אכן במורה נבוכים (ח"ב ל"ח) דיבר הרמב"ם נכבדות בעניין הגבורה
כפשוטה הנתבעת והמצויה מאוד אצל הנביאים.

¹⁵ זכריה ד' ו'.

¹⁶ כדרך שמשבשים דרשנים בכתוב, אם במודע ואם שלא במודע.

¹⁷ ישעיה י"א ב'.

על הגבורה בקרב - ורוח הלחימה בימים ההם בזמן הזה

וימצא מעצמו לזה מניע... זאת תקרא רוח ה'... או נחה עליו רוח ה'... וזאת היא מדרגת שופמי ישראל כולם... והתבאר זה בפרט בקצת השופטים והמלכים "ותהי על יפתח רוח ה'". ונאמר בשמשון "ותצלח עליו רוח ה'"... וכך נלוח אל דוד כמו זה הכח... כמו שאמר הכתוב בו "ותצלח רוח ה' אל דוד"... ולזה התגבר על הארי והדב והפלשת¹⁸.

הרי לנו גבורה פיסית שאינה בהכרח תולדה של תירגול ואימון אלא תולדת השראה, השפעה עליונה, והיא גבורה המתקיימת¹⁹, אמנם גם היא זקוקה ללימוד ואימון ואין להזניחה - "ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר"²⁰.

אם גבורה היא ניצוץ מרוח ה' ומחזיון הנבואה, הרי בדרך השבת ימינו כקדם ושיבת הנבואה²¹ משולב גם השלב של תחיית גבורה. אשר על כן

גדולה היא תביעתנו הגופנית, גוף בריא אנו צריכים, התעסקנו הרבה בנפשיות, שכחנו את קדושת הגוף, זנחנו את הבריאות והגבורה הגופנית... כל תשובתנו תעלה בידינו אם תהיה עם כל הוד רוחניותה גם תשובה גשמית יוצרת דם בריא בשר בריא גופים חמוכים ואיתנים... ובגבורת הבשר המקודש תאיר הנשמה שנחלשה, זכר לתחיית המתים הגופנית²².

¹⁸ חלק ב', מ"ה. (אף ב'עקרונות המלחמה' של צה"ל דהיום יש מקום מרכזי לעקרונות 'רוח הלחימה'. פיתוח תעצמות הנפש של הלוחם. סדרי הגודל של העוצמה הצבאית הינה מכפלה של מרכיבים פיזיים (גודל, אמלי"ח וכו') ברוח הלחימה של הלוחמים (הערת העורך)).

¹⁹ כך שנינו במדרש "שלוש מתנות ברא הקב"ה בעולם: חכמה וגבורה ועושר, וזכה אדם לאחד מהן, נוטל חמדת כל העולם, זכה בחכמה זכה בכל, זכה בגבורה זכה בכל... אימתי בזמן שהן מתנות שמים ובאות מכח הגבורה של הקב"ה, אבל גבורתו ועושרו של אדם אינה כלום... ומתנות אלו בשעה שאינן באין מן המקום סופן ליפסק ממנו" (תנחומא מטות, ה').

²⁰ שמ"ב א' י"ח.

²¹ שהרי בעת גאולה תשוב גם הנבואה "שבתחילת ימות המשיח תהיה מלחמת גוג ומגוג ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא לישראל ולהכין ליבם" (רמב"ם ה' מלכים פי"ב, ה"ב), "בשוב הנבואה על מנהגה לימות המשיח - מהרה יגלה - כמו שיעד" (מורה נבוכים ח"ב סוף ל"ו). מקור לדברים בנבואת יואל "והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם" (ג' א').

²² הראי"ה קוק אורות עמי' פ'. וכדרך שהדברים אמורים לגבי כלל האומה, כך הם אמורים לגבי כל יחיד, ואכן במערכת התשובה רואה הרב כראשונה את התשובה הטבעית גופנית "לשוב לחוקי החיים לשמור את חוקי הטבע המוסר והתורה למען ישוב ויחיה וישבו אליו החיים בכל רענותם" (אורות התשובה פרק א').

אכן לעומת התמונה המקובלת כאילו נתנונה הגבורה היהודית עם החורבנות והגלויות, הרי איסוף שיטתי של תעודות ועדויות מעלה תמונה שונה. ראה בספר הגבורה, אנתולוגיה היסטורית ספרותית (סדרה בידי י' היילפרין, ת-א תשל"ז) חלקים א-ג', בו מובא תומר תיעודי רב על גילויי גבורה מרובים בכל תקופות הגלות.

הרב יהודה שביב

ה. הגבורה בתפילה

גבורה נמצאת לנו בברכות השחר.

למדנו במסכת ברכות²³: "כי אסר המיניה (כשחוגר את חגורתו) לימא: אוזר ישראל בגבורה". מה עניין חגורה לגבורה? מסביר האבודרהם בסדר שחרית של חול "כי באזור תלויה גבורת הגיבור, כי בו תולה כלי זין". לפי זה אין חגורה אלא מכשיר וכל גבורת הגיבור תלויה באמצעים חיצוניים ומה מקום לברך על כך? נראה, כי בעיקרו של דבר הברכה היא על מה שמבטאת החגורה, שהיא מפרידה בין שני חלקים באדם, בין החלק העליון משכן המוח והלב, לבין חלקו התחתון בו הגפיים התחתונות ואיברי ההפרשה. אכן לאמיתו של דבר כל חלקי האדם מהוים יחד אורגניזם חי וכולם משולבים יחד והחגור המפריד הוא כמין רקיע בראשית הנטוי להפריד בין מים למים, הפרדה זאת יש בה מיסוד הגבורה²⁴.

אף בברכות שבתפילת עמידה יש ברכת גבורות והיא הברכה השנייה הפותחת ב"אתה גיבור לעולם ה'". ומה מצינו בה משבחיו של הבורא - "ממית ומחיה". המות עניינו הפרדה בין חלקי האדם המשולבים אורגנית - הגוף והנשמה. ואילו התחיה הרי היא השבתם של שני אלו לחטיבה אורגנית אחת²⁵, מסתבר שאף הויית החיים בתחילתה כרוכה היא בהפרדה, הפרדת הנשמה ממחצב הנשמות והפחתה בגוף החומרי. נמצאת הויית האדם זוקקת גבורה של מעלה הן בראשיתה, הן באחריתה והן בתחייתה. בכל אלו האדם נפעל ע"י 'אל גיבור' ובעל כורחו הוא נוצר, בעל כורחו הוא חי, בעל כורחו הוא מת ובעל כורחו עתיד הוא לעמוד לתחייה לעתיד לבוא.

²³ ס' ע"ב.

²⁴ בדרך אחרת מסביר מרן הראי"ה קוק את עניין הברכה הזאת, והיא קשורה לדברינו בפרקים הקודמים - "גבורה מיוחדת היא גבורתם של ישראל. גבורה המצטיינת לא בכיבושים שמכבשים את אחרים מכניעים אותם או מאבדים אותם, אלא גבורה שבעיקרה היא קשורה בכיבוש שהאדם כובש את עצמו. גבורת הנשמה האלהית, הרוח האצילי של האדם שמכבש את הגוף הבהמי ואת תאוותיו הגסות והסוערות, גבורת ארך אפים מגיבור... זאת היא הגבורה האזורה לישראל ונאותה ליסוד המוסר הטהור והרמת ערכו של האדם ביתרונו מן הבהמה. הראויה להיאמר בעיקרה כד שרי המייניה, בחיזוק המתניים בכל להיות חמוש במלוא הכח, ולהבדיל עם זה בין החלק השפל של הגוייה לחלקה העליון, שיהיו הכחות המטים את האדם לצדו הבהמי מושפעים להיות טהורים ומשעובדים לגבורת הלב...". (עולת ראייה ח"א עמ' ע"ה).

²⁵ תחית המתים היא פינת התורה, והיא שוב הנפש לגוף... שתחיית המתים המפורסמת הנובעת באומותינו... עניינה שוב לגוף אחר הפרדה... (רמב"ם אגרת תחיית המתים).